

УДК 72

Елізабет Гофер
м.Відень, Австрія

СВІТОГЛЯД, ІДЕОЛОГІЯ ТА ІДОЛОТРІЯ В АРХІТЕКТУРІ КИЄВА

© Гофер Е., 2003

У статті визначено основні історичні та політичні періоди розвитку столиці України. На архітектурних прикладах виявлено, яким чином історичні та політичні події символічно були інтерпретовані у пам'ятках архітектури.

Архітектура є для людини певним засобом, за допомогою якого вона пояснює свій погляд на світ. Варто спробувати проаналізувати під таким кутом зору пам'ятки міської архітектури і встановити за допомогою їх символіки ідеологічне значення.

Київ, як столиця України, відіграє цілком особливу роль посередника між світоглядами Сходу та Заходу. Україна, назва якої означає "погранична земля", була здавна перехрестям між кочовими й осілими племенами, торговельним шляхом між Балтійським та Чорним морями, посередником між Європою та Сходом, між західними та східними слов'янами, між православним та римо-католицьким світами. Відображенням цього зв'язку є Софійський собор у Києві, збудований в XI ст. за візантійськими взірцями і оздоблений чудовими фресками та мозаїками. У 1685-1707 рр. собор був перебудований у стилі українського бароко, яке так само, як і схоластика, гуманізм та реформація було сприйняте Україною завдяки тісному зв'язку із західним римо-католицьким світом.

У Києві зустрічаємо багато пам'яток архітектури, які свідчать про світоглядний зв'язок між Сходом та Заходом, запрезентовано також пам'ятки, споруджені, починаючи з XVIII ст. аж до 1991 р. – до прийняття Незалежності, які демонструють світоглядний зв'язок між Києвом та Москвою. Цей час ідеологічного роздвоєння світу, коли Київ був столицею Української РСР у складі СРСР, так само залишив після себе чіткі архітектурні сліди. Споруди, побудовані починаючи з 1991 р., демонструють всеохоплюючу глобалізацію, яка настала з розпадом СРСР.

Золоті часи старого Києва: Київська Русь як рівна серед рівних

Найстаріші архітектурні пам'ятки Києва показують нам місто, як значний політичний, військовий та релігійний центр Київської Русі з X ст. по XIII ст. Про ці минулі часи говорять Золоті Ворота, які увічнені в музиці у "Картинках з виставки" М.Мусоргського, Софійський собор і Києво-Печерська лавра, яка стала зразком для всіх східнослов'янських монастирів. Усі ці споруди були зведені в часи правління Ярослава Мудрого (1036-1054 рр.), коли Київська Русь досягла свого найбільшого розквіту. Вони відображають високу культуру, принесену правлячим двором. чиновниками, релігійними діячами та монахами. Візантійське мистецтво, корені якого лежали у пізньороманській культурі, збагачене і споріднене з християнством, пережило у церковному будівництві з його куполами, іконостасами і мозаїками свій розквіт.

Ця держава, яку в IX ст. заснували східні слов'яни і яка у X ст. була охрещена князем Володимиром, підтримувала тісний зв'язок із середньовічними країнами Західної та Центральної Європи. Ярослав Мудрий був одружений із шведською принцесою Іриною і ввійшов в історію як "європейський свекор і тесть": три його сини одружилися з європейськими

принцесами, а дочки – з кайзером Генріхом IV і французьким королем Генріхом I. Поряд з цими цінними зв'язками у формі родинних стосунків із західними королівськими дворами, існували також релігійні зв'язки із Заходом: ще у 1094 р. з Києва у Богемію послано реліквії київських святих, а звідти отримано переклади з латини на слов'янську мову релігійних праць, таких, як наприклад, легенди про чеських святих, князя Венцеля і княгині Людмили, а також легенда про святого Віта і римський Патерікон папи Григорія. Київ, з його населенням у 40000 мешканців, був на цей час найбільшим містом Європи.

Цей середньовічний час, коли Київ був центром рівноцінної держави з-поміж європейських країн, увійшов в історію України, як золотий старий час. Згодом він почав розглядатися в українській історіографії, як підстава для українського національного будівництва, значення якого не втрачене до сьогодні. Архітектурним свідченням цих часів надавалася особлива увага: будувалися нові споруди, а відбудовані старанно доглядалися. У 1853 р. була споруджена Володимирська церква як пам'ятник 20-ти метрової висоти князю Володимиру (скульптори В. Демут-Малиновський і П.Клод, архітектор О.Тон). У 1982 р., до 1500-річчя заснування Києва, відбудовано чудові Золоті Ворота (архітектори С.Висоцький, Є.Лопушинська, М.Холостенко), від яких залишилися лише руїни. У 1989 р. була відкрита станція метро "Золоті Ворота", найгарніша станція київського метро, яка є спогадом про часи Київської Русі та старовинну архітектуру. У 1996 р. на Михайлівській площі постала скульптура княгині Ольги, бабусі Володимира Великого і першої княгині Київської Русі, яка прийняла християнство. Скульптуру висічено з білого мармуру, а не з бетону з мармуровими одежами, як її попередниця 1911 р., виконану В.Риковим. Первісна статуя була, починаючи з 1919 р. до 1996 р., з площі усунена і замінена бюстом Тараса Шевченка – українського національного поета. Скульптурну постать Ольги фланковано скульптурами апостола Андрія та Кирила і Мефодія.

Усі ці пам'ятники нагадують нам про блискучі та визначні часи X-го та XI-го століть і встановлюють безпосередній зв'язок з духовною спадщиною Київської Русі. Їх світогляд, орієнтований у XXI ст., є підґрунтям для сьогоденішнього державобудівництва у незалежній Україні.

Срібні часи старого Києва: часи козацтва і гетьманства

Бронзова кінна статуя гетьмана Богдана Хмельницького на Софійській площі біля Софійського собору, яка була споруджена скульптором М.Мікешиним та архітектором В.Ніколаєвим у 1881-1888 рр., символізує срібні часи старовинного Києва під козако-гетьманським правлінням у XVII ст. Це був короткий період політичної консолідації навколо національної незалежності, який, проте, закінчився її втратою та входженням України у склад Російської імперії.

Київська Русь впала під натиском Золотої Орди. Наслідком цього стало її захоплення Великим Князівством Литовським, а згодом, після Люблінської унії розділом між Литвою і Польщею у 1569 р. у межах Польсько-Литовського королівства. У 1497 р. Київ отримав Магдебургське право і перетворився на місто зі своєю радою, міським головою, судом та ремісничими цехами. Результатом становища Києва, як посередника між польськими впливами ренесансу, гуманізму і реформації, впливів єзуїтів, які несли ідеї контрреформації, а також ідей Брестської унії 1595-1596 рр. між римською та греко-православною церквою, стало те, що у першій пол. XVII ст. Київ під козацьки керівництвом, яке носило також політичний характер, знову зайняв центральне місце у Європі.

Центром православної непокори і плекання православної культури була перш за все Києво-Печерська лавра, в якій у 1615 р. Єлисей Плетенський заснував друкарню і школу. У тому ж році у Києві засновано православне братство, яке водночас утримувало школу. Культурною точкою культурного ренесансу стало заснування Києво-Могилянської колегії

Петром Могилою (1596-1647рр.), який навчався у братській школі у Львові та в Паризькому університеті. Могилянська колегія, згодом академія, слідувала синтезу православно-південнослов'янської й західної культур і у майбутньому відіграла велику роль посередника західних впливів.

Після вступу козаків у Київ під проводом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного православне братство виявилось пов'язаним з дніпровськими козаками. Протягом свого перебування при владі у ХVІ ст. козаки встановили особливе правління: поєднання військової дисципліни й демократії з правлячою релігійно-культурною елітою у Києві. У 30-х роках ХVІІ ст. під їх керівництвом вибухнуло кілька повстань проти польсько-литовського панування, які були придушені. Проте велике народне незадоволення вилилося в найбільше в Європі нових часів повстання 1648 р. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Перші в Європі погроми також пережили поряд з польськими дворянами і чиновниками, католицькими монахами, багато євреїв, які в якості керівників, лихварів, шинкарів та збирачів податків перебували на службі поляків, або були торговцями. Після перемоги над польською армією Хмельницький став народним героєм, він також добився відносно великої автономії та привілеїв для козаків, з чим не погоджувалися польсько-литовські правителі. У наступних роках козаки втратили більшість своїх привілеїв, і Хмельницький почав шукати союзників у боротьбі проти поляків. Восени 1653 р. московський цар Олексій взяв козаків під свій захист, а в 1654 р. у Переяславі був заключений договір, згідно з яким козаки переходили у підпорядкування цареві і присягали, як населення Києва та інших міст України, йому на вірність. Цим договором було вирішено подальшу долю України, оскільки Москва розцінила цей договір як запрошення Гетьманату у Московське царство. Після численних воєн Гетьманат був поділений між Московщиною та Польщею. Частина України по ліву сторону Дніпра (т.зв. лівобережна Україна) і Київ перейшли під московський суверенітет, також у Москву було переміщено метрополію з київського патріархату. Багато не змінило останнє повстання під проводом гетьмана Мазепи у 1709 р. У Києві встановлено міське самоврядування, представники якого затверджувалися царем. А після того, як у 1785 р. було введено нове російське самоуправління, магдебургське право у Києві почало носити лише символічний характер. Остаточно магдебургське право було ліквідоване у 30-х роках ХVІІІ ст. Проте Київ зберіг свою роль посередника впливів західноєвропейських ідей на російську культуру, значення якої важко переоцінити. Із секуляризацією церкви й монастирів у 1786 р. Київська академія втратила свою економічну підтримку та значення. Вже у 1765 р. введено російську мову, як мову навчання. Українську мову замінено церковнослов'янською мовою та латиною.

З часів Гетьманату ми знаходимо у Києві пам'ятки українського або козацького бароко. З теренів Західної України прийшла барокова архітектура, яка поширилася у Гетьманаті та поєднавшись із візантійськими елементами, створила власний стиль, який ми можемо побачити в архітектурі Києво-Печерської Лаври. Чудовими прикладами є церква Всіх Сятих, яка у 1696-1698 рр. була споруджена за підтримки гетьмана Мазепи, та церкви св. Миколая. Проте у київській архітектурі залишила свій вплив і московська барокова версія. Вражаючим прикладом є дзвіниця Києво-Печерської Лаври, споруджена в 1731-1744 рр. Висота її 96,5 м, а силует дзвіниці можна побачити з багатьох частин міста. Початковий план Ф.Вазеліне був суттєво перероблений пруським архітектором І.-Г.Шеделем, який працював у Москві й Санкт-Петербурзі. Шедель розробив також перший проект церкви на Андріївському Узвозі за наказом цариці Єлизавети І, яка відвідала Київ у 1744 р. Але проект не отримав підтримки, і замовлення перейшло до майстра російського бароко Б.Растреллі, який за часів Єлизавети І значно перебудував Санкт-Петербург. У 1767 р. церкву освячено. Цариця Єлизавета часто

відвідувала Київ, і проблемою став пошук достойного місця для ночівлі. У зв'язку з цим вирішено побудувати палац. Цариця особисто знайшла місце під будівництво. Т.зв. Марїнський палац у Липках був споруджений І.Мічурінін за планами Б.Растреллі в 1752 р. у стилі російського бароко. Катерина II стала першою царицею, яка переночувала в цьому палаці.

Бронзові часи Києва: Київ як столиця Радянської України

З початку XIX ст. аж до Першої світової війни Київ, перебуваючи у складі Російської імперії, розвивався як індустріальне місто. Київ, початково розділений на три частини – верхнє місто, Поділ і Печерський район – був об'єднаний. На місцях колишніх середньовічних мурів будувалися нові споруди, прокладалися вулиці. У XIX ст. постали нові громадські споруди у стилі класицизму, як, наприклад, Університет. Хрещатик поступово почав відігравати роль центральної вулиці, були споруджені мости над Дніпром. Чисельність населення зросла з 200 тис. у середині XIX ст. до 600 тис. у 1914 р. Завдяки розвитку цукрової промисловості, Київ став “цукровою столицею” Російської імперії. У першому десятилітті XX ст. Київ став центром могутнього національного руху, причиною якого стала керована царем політика русифікації. Війна, яка вибухнула у 1914 р., і яка тривала в Україні до 1920 р., залишила у Києві численні руїни. Між 1917 р. і 1920 р. Україна була центром громадянської війни і міжнародного конфлікту. Після зміни численних урядів і жахливих страждань 11 червня 1920 р. владу в місті захопила Червона Армія. Київ став частиною Радянської України, яка у 1922 р. ввійшла до складу Радянського Союзу. Реакцією на те, що у Києві з 1917 р. по 1920 р. робилися спроби будівництва незалежної України, столиця Радянської України була перенесена у Харків. Лише в 1934 р. Київ знову отримав статус столиці Української РСР. У цей час відбулися рішучі зміни у київському будівництві.

Стоячи на осі між дзвіницею Софійського собору і дзвіницею Михайлівського монастиря, зліва біля монастиря ми можемо побачити будівлю, яка випромінює силу і викликає сильні почуття. Ця споруда, у якій з 1991 р. знаходиться Міністерство закордонних справ України, виглядає чужою в ансамблі, який, починаючи з XI ст., розвивався, як ядро старовинного Києва. Обидві церкви були найважливішими церквами Києва і символізували духовний центр міста. З перенесенням столиці у Київ влада хотіла знести обидва комплекси і розмістити тут новий Урядовий центр як символ нової влади. Для того, щоб звільнити площу під будівництво, з 1934 р. по 1937 р. було знесено Михайлівський монастир і церкву Трьох Святителів. У результаті проведення конкурсу на нову Урядову площу у Києві переміг проект Й.Лангбарда, який запропонував побудувати на цьому місці дві симетричні споруди для ЦК КП(б)У і для Народного Комісаріату. Між цими двома спорудами мали бути розташовані величні сходи і скульптура Леніна висотою 75 м, який спрямовував свій погляд на Дніпро. Завдяки протестам київських архітекторів було споруджено будівлю лише Центрального Комітету, яку завершено у 1939 р. Між 1997 р. і 2000 р. відновлено Михайлівський монастир, завдяки чому контраст між спорудою Лангбардта і цілим ансамблем став особливо відчутним.

Комуністична влада завжди турбувалася про те, щоб наповнити Київ новою символікою, яка б заперечувала колишнє значення міста як наукового, духовного і культурного центру. На дніпровській кручі споруджено статую Матері-Вітчизни висотою 62 м, яка, так само, як і музей Великої Вітчизняної війни, була виконана у 1981 р. за проектом скульптора Вучетича та групи авторів (В.Бородая, Ф.Согояна, В.Єлізарова). Ця величезна фігура та історичний комплекс Києво-Печерської Лаври на задньому плані суперечать одна одній і ніби знаходяться у постійній нерівній боротьбі.

Київ сьогодні

В останні десять років Київ став європейської столицею на східних кордонах Європи. Це жваве місто, яке безпечно поєднує різні вигляди та пам'ятки різних світоглядів. Це є старі та нові споруди, серед яких помпезні будівлі банків, величезні торгові моли, нові готелі та всюдисущі філіали Мак-Дональдсів, які замінили популярні хот-доги. Спочатку під владою Російської імперії, згодом у складі Радянського Союзу кияни втратили свій зв'язок із національною історією, тому саме ця тема зараз є найбільш актуальною. Це демонструють нові пам'ятники, які відроджують національну історію (вже згаданий Михайлівський монастир і зруйнована нацистами у 1941 р. та відбудована у 1997–2000 рр. Успенська церква у комплексі Києво-Печерської Лаври, пам'ятники княгині Ользі, Золоті Ворота та багато інших церков), а також новоспоруджені пам'ятники, як, наприклад, пам'ятник жертвам Голодомору 1932-1933 рр., який забрав життя мільйонів українських селян, статуя Архангела Михаїла біля пошти на Хрещатику, який є відправним пунктом для визначення відстані між Києвом та іншими містами держави, пам'ятник Незалежності біля готелю “Москва”, пам'ятник Михайлу Грушевському, який був у 1917-1918 рр. головою Центральної Ради – уряду незалежної України. Проте Ленін все ще тут. Ми бачимо його на початку бульвару Т.Шевченка. Це пам'ятник висотою 10 м, споруджений за проектом скульптора С.Меркурова та архітекторів О.Власова і В.Єлізарова. Часом хтось покладе до підніжжя пам'ятника одинокий букет на згадку про свого ідола.

Kappeler A. Kleine Geschichte der Ukraine – München: Beck, 2000. – 299s.; Tscherkes D., Hofer E. The Psalm of Stalinism. Kiev: Center of Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic // Mastering the City-II. North-European City Planning 1900-2000 / Ed. by Koos Bosma and Helma Hellinga – Rotterdam: The Hague, 1997, 2nd volume – pp.98-111.; Kyiv Sightseeing Guide – Centre d'Europe Publishing House, 2001.